

1.1. Поняття філософії, її вивчення в системі вищої освіти

Слово "філософія" давно увійшло до нашого буденного мовлення. Філософією зараз називають не тільки відповідну науку чи навчальну дисципліну, а й загальнотеоретичні засади та сукупність принципів будь-якої діяльності - наприклад: "філософія рекламної кампанії", "філософія управління підприємством", "моя життєва філософія" і т.п. Таке вживання слова "філософія", хоч і не відповідає тому значенню, яке вкладають в нього сьогодні професійні філософи, має певні підстави. З виникненням в Європі системи освіти і встановленням відповідної останньої системи наук, філософія набула статусу головної (і довгий час єдиної) теоретичної дисципліни, без оволодіння якою вважалось неможливим отримання вищої освіти взагалі. Тодішня філософія була наукою взагалі, вона включала в себе інші науки, і поділялась на такі розділи:

1. Раціональна філософія - логіка - наука про правильне мислення, яка вчила керувати діями розуму.
2. Моральна філософія - наука про правильні вчинки, яка поділялась на монастику, тобто етику - науку про управління діями окремої людини, економіку - науку про управління державою.
3. Натуральну філософію - науку про природу речей, що поділялась на фізику - науку про якісну природу матеріальних речей, математику - науку про кількісну природу матеріальних речей та метафізику - науку про нематеріальні речі. До XVIII століття європейські університети мали тільки три факультети та спеціальності, і, для того, щоб отримати диплом доктора теології, права чи медицини, потрібно було спочатку отримати диплом доктора філософії. З того часу кількість спеціальностей, які отримують випускники вищих учбових закладів значно зростає, від філософії відокремились ряд наук, проте чільне місце в системі теологічної підготовки у вищій і особливо університетській освіті зберігається за філософією. Сьогодні філософія, як навчальна дисципліна, покликана прищепити студентів ВУЗу:

а) здатність до проблематизації - вміння ставити питання, розглядати парадокси,

альтернативи, протиріччя;
б) здатність давати визначення - переходити від семантичного до концептуального аналізу понять;
в) здатність формулювати, впорядковувати, послідовно продумувати свої думки.

Виконання філософією цих завдань витікає із методологічної функції філософії, яка полягає в тому, що вона не дає готових відповідей на запитання, які стоять перед людиною чи окремими науками, а дає зразки форм, способів, прийомів мислення, що дозволяють самостійно розв'язати ці питання.

Виходячи із значення, яке відіграє філософія як наука в житті та діяльності людини можна виділити, поруч із методологічною, такі її функції: а) світоглядну - філософія дозволяє людині осмислити проблеми сенсу людського життя: чому і для чого живе людина? Яке її місце та призначення в світі? і т.п.
б) аксіологічну - філософія дозволяє людині осмислити природу та значення власних життєвих цінностей.

1.2. Поняття та типи світогляду

Для того, щоб зрозуміти значення філософії та її функцій, потрібно розглянути структуру відношення людини до світу в цілому. Можна виділити такі форми освоєння світу людиною: а) практична діяльність - полягає в безпосередньому перетворенні предметів матеріального світу, внаслідок чого створюється навколишнє середовище придатне для життя людини, прикладом чого може служити сучасна цивілізація;
б) практично-духовна діяльність полягає в такому перетворенні дійсності в уявленні людини, внаслідок якого створюється суб'єктивне бачення світу, світу для людини;
в) теоретична діяльність полягає в такому перетворенні дійсності в уявленні людини, внаслідок якого створюється об'єктивне бачення світу, світу незалежно від людини.

Будь-яка діяльність людини, незалежно від форми, є цілеспрямованою - вона

передбачає уявлення про мету, сенс і засоби цієї діяльності. Людина в кінцевому рахунку завжди діє осмислено - в основі її окремих дій, вчинків, думок лежать загальні, цілісні уявлення, сукупність яких називається світоглядом. Світогляд - це система уявлень людини про світ, місце людини у світі, відношення людини до світу, та до самої себе. Світогляд містить знання, переконання, цінності, ідеали, організовані в єдину систему, центром якої завжди виступають уявлення людини про себе. Можна виділити кілька основних типів світогляду, за способом розуміння людиною свого місця в світі:

1. Міфологічний світогляд є результатом практично-духовної діяльності людини. В міфологічному світогляді людина не відділяє себе від речей природного світу, а окрема людина не відділяє себе від суспільства в цілому. В міфологічному світогляді не існує чіткої межі між мисленням та мовленням, свідомістю та реальністю, предметом та думкою про предмет. Міфологічні оповідання розповідають нам про людиноподібних істот - богів та героїв, що уособлюють різні природні начала, оскільки в міфологічному світогляді світ і людина були єдиним, нерозривним цілим. Розрив цієї єдності призвів до роздвоєння людини, втрати нею гармонії з світом, що зробило можливим теоретичне відношення до світу і виникнення таких форм світогляду як наука, релігія, філософія.

2. Науковий світогляд є теоретичною формою відношення до світу, в ньому світ розглядається об'єктивно, таким, яким він є незалежно від людини. Людина розглядається в ньому тільки як частина світу - природи чи суспільства. Теоретичне відношення до світу дозволило людині поставити закони природи собі на службу і створити комфортний світ цивілізації. Проте визначення людини, як тільки частини світу дається взнаки не лише в світоглядному, а й практичному аспекті діяльності науки, що тісно пов'язані. Прикладом може служити сучасні недовіра та песимізм по відношенню до науки та науково-технічного прогресу, оскільки виявилось, що наукові відкриття не завжди є благом для людини. Теперішні екологічні проблеми, загроза ядерних аварій та вибухів, що ставлять під загрозу саме життя людства, є наслідком дегуманізації науки, усунення нею людини, як центральної ланки системи світу. Ця особливість

науки властива їй з моменту зародження, про що свідчить відома фраза "батьки" європейської науки Арістотеля "Платон мені друг та істина дорожча". Таким чином наука не спроможна подолати світоглядну дисгармонію - досягнути єдності людини зі світом. Цю функцію виконують мистецтво, релігія та філософія.

3. Мистецтво є практично-духовною діяльністю. Мистецький світогляд дає суб'єктивний образ світу, в якому художник досягає гармонії зі світом, тому навіть сучасне художнє бачення світу близьке до міфологічного.

4. Релігійний світогляд чітко розділяє світ та людину, природне та надприродне, поцюстороннє та поту стороннє. Людина, створена за образом та подобою Бога, займає головне, центральне місце у створеному Богом світі. В релігійному світогляді, через віру в поту стороннє, надприродне Божественне начало, людина виробляє власне ставлення до світу, надає йому смислової завершеності і таким чином досягає гармонії з ним.

5. Філософія є теоретичною формою ставлення людини до світу. Її особливість, порівняно з наукою в тому, що вона дозволяє об'єктивно, в теоретичній формі осмислити світ, як світ людини, розглянути місце і положення людини у світі, її смисложиттєві проблеми. Філософський світогляд дозволяє виробити таке бачення світу яке є одночасно і суб'єктивним і теоретичним і таким чином досягнути людині гармонії із собою, своїм баченням світу і самим світом. З цим пов'язані такі особливості філософії, як те що, вона будучи за формою діяльності наукою, не є наукою за своїми функціями та значенням для людини, в філософії на відміну від інших наук не існує єдиних, загальновизнаних теорій - образно кажучи філософій є стільки, скільки філософів, проте існує єдиний теоретичний апарат, уявлення про предмет, завдання, функції які постійно знаходяться в процесі становлення і осмислення.

1.3. Предмет філософії та особливості філософського мислення

Авторство слова "філософія" приписують давньогрецькому мислителю Піфагору (6-5 ст. до н.е.). Він був проти, щоб його називали мудрецем, і вважав себе філософом (любителем мудрості, від грецького філіа - любов, і софія - мудрість), бо мудрим, на його думку, є тільки Бог, оскільки під мудрістю давні греки мали на увазі не просто мислення, а єдність способу мислення та способу життя. Тим самим, з часів Піфагора в понятті філософії фіксується прагнення людини до самовдосконалення, до досягнення ідеалу. Ідеал традиційно включає три найвищих цінності - Істину, Доброту і Красоту. Філософи Давньої Греції займались вивченням начал та закономірностей світобудови, а під філософією малась на увазі наука взагалі. Фундатором європейської філософської традиції є давньогрецький мислитель Сократ (470-399 р. до н.е.) який визначив подальший хід філософії своїм знаменитим питанням: чи можемо ми досягнути істину не знаючи що таке істина ? чи можемо ми вважати щось красивим, не знаючи що таке краса ? чи можемо ми бути добрими не знаючи що таке добро ? Цим Сократ дав поштовх розвитку трьох основних дисциплін:

а)гносеології -теорії пізнання - вчення проте, що таке істинне знання і шляхи його досягнення ;

б)етиці - вченню про те, що таке добро і зло і як людина повинна оцінювати свої вчинки;

в)естетиці - вченню про прекрасне.

Заслуга Сократа в тому, що він показав , що предмет філософії вимагає осмислення самого способу його пізнання. Тому, по мірі того, як окремі науки, що входили раніше до складу філософії тримували свій, відмінний від філософського метод пізнання, вони відгалужувались від філософії: в Кінці 18 ст. німецький філософ І.Кант окреслив предмет філософії такими питаннями: що я можу знати? що я повинен робити? чого я сподіватись?

Для того щоб відповісти на ці запитання, мало знати, що таке світ і що таке людина. Тому філософія вивчає не тільки сутність "речей, світу, людини" а сам спосіб їхнього існування. Філософська дисципліна, що вивчає буття у всіх його аспектах, називається онтологією (від грецького онтос - суще та логос - вчення). Предметом філософії є

загальні, граничні засади людського мислення, пізнання, буття людини у світі. Таке розуміння предмету мислення зумовлює особливості філософського мислення, які відмежовують філософію як від буденного так і від природничо-наукового мислення. Першою особливістю є те, що будь-яке філософське питання охоплює проблематику філософії в цілому, тому філософію не можна викладати як інші науки, від більш простого до більш складного. Другою - те, що будь-яке філософське питання охоплює не тільки філософію в цілому, а й ставить під питання того, хто запитує, тобто філософське мислення вимагає не тільки осмислення своїх власних підвалин та можливостей пізнання, а й зміни того, хто мислить - зміни світоглядних, життєвих здібностей і самого способу мислення. Предметом філософії є виявлення найбільш загальних закономірностей розвитку світу, виражених в принципах, філософських законах та категоріях. Предметом філософії є не тільки вивчення наявного і минулого, але й можливого і майбутнього. Тому її називають наукою мудрості /слово "філософія" - з грецької мови - любов до мудрості /. Крім цього, предмет філософії характеризується своїм гуманістичним характером, бо в центрі його змісту перебуває людина. Якщо простежити історію розвитку різних філософських систем, то неважко помітити, що вся її тематика фактично зосереджена навколо центральної багатопланової проблеми "людина - світ", яка має багато проявів, модифікацій: "суб'єктивне-об'єктивне", "матеріальне-духовне", "природа-суспільство" тощо. Проблема "людина-світ" виступає як універсальна і може розглядатися як загальна формула, смислова направленість, з орієнтованість практично кожної філософської системи. Тому вона і виступає основним питанням філософії. "Велике основне питання всієї, особливо новітньої, філософії є питання про відношення мислення до буття..." Філософи поділилися на два великі табори залежно від того, як відповідали вони на це питання /Див. Ф.Енгельс. Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. -2-е вид. - Т.21, - С.270-271 і далі/.

1.4. Основні питання, методи і функції філософії

Основне питання філософії має різне вирішення: матеріалістичне, ідеалістичне, моністичне, дуалістичне, плюралістичне. Потрібно зазначити, що в рамках основного питання філософії по-різному вирішується і питання, що саме розуміти під матеріалістичним, а що під ідеалістичним. Саме цим пояснюється те, що існують різні форми матеріалізму /наприклад, вульгарний, споглядальний, метафізичний тощо/ та ідеалізму /об'єктивний, суб'єктивний /.

По-різному філософи і відповідають і на питання про можливість пізнання світу. Послідовний матеріалізм доводить, що світ в принципі можна пізнати. Найвищим критерієм і гарантом цього є практика. Об'єктивні ідеалісти зосереджують увагу на пізнанні людської свідомості через пізнання відчуттів, понять тощо. Течія, представники якої в принципі заперечують можливість пізнання сутності речей і закономірностей розвитку дійсності, дістала назву агностицизму.

Основне питання філософії дає можливість правильно орієнтуватись а історико-філософському процесі, визначати сутність будь-якої філософської системи. Основне питання філософії підкреслює, що всі явища світу умовно поділяються на дві основні сфери - матеріальну і духовну. Вони утворюють єдність /дихотомію/, якою характеризується все, що існує в світі. Ці сфери нерозривні, але, кожна має свою специфіку і займає своє місце, відіграє свою роль. Матеріальній сфері належить вирішальна роль лише в кінцевому розумінні, в гносеологічному плані. Значення основного питання філософії і в тому, що, поширюючи його на розуміння суспільного життя, воно дає основу для матеріалістичного розуміння історії.

Якщо матеріалізм та ідеалізм виражають два протилежні підходи до розуміння природи світу і людської сутності, то не менш важливим питанням філософського світогляду є питання про те, в якому стані знаходиться світ, чи розвивається він і людська сутність, чи вони незмінні. Це питання про рух і розвиток. В залежності від вирішення цього питання теж виникають дві протилежні концепції - діалектика як вчення про розвиток, і метафізика, яка заперечує або спотворює розвиток. Був час,

коли деякі філософи /наприклад, Парменід/ вважали буття абсолютно нерухомим. Але пізніше, з розвитком науки і практики, коли рух і розвиток стало неможливо заперечувати, поширення набули метафізичні підходи, які спрощено, однобічно їх тлумачили. Тому звичайно говорять про дві концепції розвитку - діалектичну та метафізичну.

Поділ філософських систем в залежності від вирішення питання про розвиток не збігається а поділом на матеріалізм і ідеалізм. Відомо, що серед матеріалістів було багато метафізиків /Л.Фейєрбах та інш./, а серед ідеалістів - діалектиків /Гегель/. Але ці питання тісно пов'язані, можна навіть у повному розумінні сказати, що питання про розвиток, рух органічно входить до основного питання філософії. Коли поставлене питання про пізнання світу, його сутність, то при цьому не менш важливим є питання про вибір правильного методу пізнання як способу вивчення, явищ світу, як набір засобів, прийомів, що роблять пізнання успішним. Кожна наука має свої методи. Філософія озброює всі науки знанням найбільш загального методу пізнання: метафізичного та діалектичного. Вище ми визначили діалектику як теорію розвитку, а тут говоримо про діалектику як про метод пізнання. Протиріччя тут немає. Теорія стає методом тоді, коли вона спрямовується на пояснення практики, на здобуття нового знання, необхідного для теоретичного освоєння світу. Тільки глибоко засвоївши весь цей матеріал, можна зрозуміти суть кожної з функцій філософії, через які проявляється відношення філософії до конкретних наук. Основні функції філософії: світоглядна, гносеологічна, методологічна, логіка, критична, практично-перетворювальна та інші.

2.1.Історичні передумови появи філософії Нового часу та її загальна спрямованість

В Новий час матеріалізм виникає спочатку в Англії. Він був представлений поглядами таких філософів: Ф.Бекон, Т.Гоббс, Д.Локк та ін. Матеріалізм цього часу - це не стихійний матеріалізм старо-давнього світу, а

матеріалізм, який спирався на великі ³аериття природничих наук. Розвиток буржуазного укладу, нових продуктивних сил обумовив значний прогрес механіки, математики, хімії, медицини, експериментальної біології. Новий лад вимагав нових конкретних знань, тому бурхливий розвиток наук об'єктивно підвів до вивчення світу із його конкретності, в деталях. Цей спосіб мислення приніс багато користі, він сприяв розквіту конкретних наук, вів до нагромадження оптичного матеріалу. Але абсолютизована, перетворена в звичку, перенесена з природознавства в філософію потреба "зупиняти" історичний процес, розглядати його по частинах привела до історичної обмеженості цього часу - пізнання метафізичного способу мислення. Тому весь матеріалізм ХУП-ХУІІІ сто-літь носив переважно метафізичний характер. Це була перша ознака філософії того часу. Якщо і були якісь діалектичні здогадки, то вони були все ж в рамках діалектики руху, а не розвитку. Але якщо потреби практики вимагали нових знань, то це об'єктивно вело до необхідності узагальнення їх, до розвитку теорії, в току числі і філософії, і перш за все таких її розділів як теорія пізнання, методи пізнання тощо. Тому другою характерною ознакою розвитку філософії Нового часу було та, що саме в цей час складаються два неначе протилежні, але взаємообумовлені напрями в теорії пізнання - емпіризм і раціоналізм.

Емпіризм /з грец.- досвід/ - це такий філософський напрям, який визнає чуттєвий досвід основним і єдиним джерелом і змістом знання. Емпіризм ХУП-ХУІІІ ст. сформувався як матеріалістичний емпіризм, тобто такий, який стверджує, що чуттєвий досвід об'єктивно відображає навколишній світ. Пізніше з'являється суб'єктивно-ідеалістичний емпіризм, тобто такий, що визнає єдиною реальністю суб'єктивний досвід

/Берклі, Юм/.

Раціоналізм /з грец.- розум/ - філософський напрям, який визнає розум основою пізнання і поведінки людей. Раціоналізм протистоїть як ірраціоналізму /наприклад, інтуїтивізму/, так і емпіризму. Принцип раціоналізму поділяють /чи підтримують/ як матеріалісти /Спіноза/, так і ідеалісти /Лейбніц/. Родоначальником раціоналізму є дуаліст Декарт.

2.2. Характеристика діяльності основних філософів цієї епохи

Далі слід детально ознайомитись з поглядами видатних філософів цього часу. Ф.Бекон /1561-1626 рр./ - родоначальник нової форми англійського матеріалізму і всієї тогочасної експериментальної науки; саме він сформулював поняття матерії як вираз природи і нескінченної сукупності речей; матерія, за Беконом, перебуває у русі, ПІД яким він розумів активну внутрішню силу, "напругу" матерії і назвав 19 видів руху. Рух і спокій Бекон вважав рівноправними властивостями матерії, що ставило його та інших філософів перед важко вирішувальною проблемою: як, яким чином абсолютний спокій перетворюється на рух і навпаки. Раніше ми говорили про те, що Бекон обґрунтував , теорії пізнання принцип емпіризму. З цього принципу він виводить пріоритет індуктивного методу і фактично стає його фундатором. Він глибоко дослідив характер індуктивного методу наукового пізнання: отримання загальних положень, загального знання про світ шляхом вивчення різноманітних індивідуальних речей та їх властивостей. Бекон визначив також систему "ідолів", тобто видимих і невидимих перешкод в процесі пізнання істини /ідоли роду, печери, театру та ринкової площі/. В його творах можна побачити новий підхід до питання про мету пізнання. Його знаменитий афоризм "Знання - сила" виражав ідею високої ролі експериментальної науки, яка приносить людині практичну користь. Бекон не заперечував існування Бога. Він визнавав, що Бог створив світ, але в подальший час перестав втручатися в його справи. Отже, він визнавав існування двох істин: божественної і світської. У поясненні природи суспільства Бекон був ідеалістом і виступав прибічником абсолютної монархії, багато писав про розвиток торгово-промислових прошарків суспільства того часу. Головною роботою Ф.Бекона, є "Новий Органон".../1620 рр./ /ніби на противагу основної роботи Арістотеля - "Органон"/.

Р.Декарт /1506-1650 рр./ - видатний французький філософ, фізик, математик, засновник раціоналізму. Основні роботи Декарта -"Рассуждение о методе", "Метафизические размышления", "Начала философии" та ін. В історії Нової філософії Декарт займає особливе місце як творець дуалістичного філософського вчення. Він побудував свою філософську систему на основі визнання одночасного самостійного існування свідомості і матерії, душі і тіла. "Світ, стверджував Декарт, - складається з двох незалежних субстанцій - духовної і матеріальної". Атрибутом духовної субстанції вважав мислення, а матеріальної - протяжність в довжину, вишину і глибину. Людина, за Декартом, це механічне поєднання цих двох субстанцій.

Цей дуалізм субстанцій не давав змоги вирішити проблему пізнання світу. І справді, хіба можливе пізнання, якщо обидві субстанції незалежні одна від одної. Тому Декарт вимушений ввести в свою теорію пізнання третю субстанцію - Бога, який обумовлював їх єдність.

Єдино правильним методом пізнання Декарт вважав раціоналізм і дедукцію, тобто виявлення конкретних істин із загальних посилай-принципів, які вічно і апіорно існують в розумі.

Концепція раціоналізму включав в себе два елементи: це уявлення про розум як вищий спосіб досягнення істини /розум всемогутній і непогрішимий, вважав Декарт/; і друге: правильно розуміючи якісну відмінність раціонального пізнання від чуттєвого, Декарт перебільшував можливості раціонального пізнання, відривав його від емпіричного ступеню, як єдиного джерела інформації про світ і цим штовхав раціоналізм до ідеалізму, визначаючи існування особливого, чисто раціонального джерела знань.

Намагаючись очистити дедуктивний метод від схоластичного формалізму, але не розуміючи ролі практичної діяльності в формуванні змісту логічних понять, Декарт розробляє вчення, згідно з яким вихідними поняттями для дедукції всіх наукових знань повинні бути "вроджені ідеї". Вони, на думку Декарта, скриті в глибині інтелекту і можуть бути усвідомлені тільки інтуїтивно. Якщо основні принципи знання визнати вродженими, то знову ж таки виникає перешкода на шляху вирішення питання про

пізнання світу, що постійно розвивається.

Значний внесок в подолання дуалізму Декарта зробив Б.Спіноза /1632-1667 рр./. З точки зору Спінози світ - це нескінченна природа, матеріальна субстанція /від лат. - сутність, основа/, яку він також називає Богом. Поняття Бог Спіноза вживає не буквально, воно є своєрідним теологічним прикриттям матеріалізму. Субстанція, тобто матерія, є причиною самої себе, має безліч властивостей. Вона вічна і незмінна, їй властива ідея збереження. Субстанція - це те, що не потребує для свого існування чогось іншого - бога, духу і т.п. Поняття субстанції Спінози є дуже цінним у його філософії, воно відігравало велику роль у подальшому розвитку наукової філософії. Велике значення для подальшого розвитку філософії мало вчення іїїдеїзму Спінози. Згідно з іїї бог не існує окремо від природи, а розчиняється в ній. З цього логічно випливал атеїстична думка про те, що пізнання світу йде не через пізнання бога, а через пізнання самої природи. Тобто Спіноза закликав не до богослов'я, а до наукового пізнання світу. Виходячи з іїї існування єдиної субстанції, Спіноза помилково стояв на позиціях гілозоїзму, тобто такого вчення, що допускає наявність мислення у всієї матерії, в тому числі і неживої. Такої іїїдеїстичної точки зору дотримуються і зараз деякі дослідники природи, зокрема французький вчений, палеонтолог і філософ Тейяр де Шард. Д.Локк /1632-1704 рр./. Вклад Локка в розвиток матеріалізму пов'язаний перш за все з подальшою розробкою і обґрунтуванням принципу сенсуалізму. згідно з яким всі людські знання мають чуттєве походження. Локк заперечував думку Декарта про "вроджені іїї" і доводи, що людський розум від народження є "tabula rasa" - тобто чиста дошка. Все, що ми знаємо, це результат впливу зовнішнього світу, це результат виховання і освіти. Визнаючи досвід як джерело знань, Локк цей досвід поділяв на внутрішній і зовнішній: внутрішній - це джерело знань про внутрішній світ людини; зовнішній - це джерело постачання інформації про об'єктивний світ. Локк відривав внутрішній досвід від зовнішнього і цим робив значну поступку іїїдеїзмові.

Характеризуючи матерію, Локк вчив, що матеріальним тілам світу властиві лише

кількісні особливості, заперечував якісну різноманітність матерії і не визнавав, що матерія невичерпна не тільки кількісно, але й якісно. За Локком тіла відрізняються одне від одного лише за розміром, за фігурою, рухом чи спокоєм. Ці якості він називав первинними. Такі якості як колір, смак, запах, звуки - вторинні, вони є суб'єктивними і непритаманними матеріальним тілам. Це теж була поступка ідеалізму, що свідчить про непослідовність філософських поглядів Локка. До когорти англійських філософів Нового часу належить також Т.Гоббс /1588-1679 рр./, представник матеріалізму і номіналізму. Він вважав, що реально існують тільки одиничні речі, а загальні поняття - це лише імена речей. Тому всяке знання має своїм джерелом досвід, але досвід двох типів: один - це результат сприйняття, другий - це знання про імена речей. Джерелом другого досвіду виступає розум. Критикуючи вчення Декарта про існування вроджених ідей, Гоббс в той же час заперечував існування субстанції, бо був номіналістом і не визнавав реальності загальних понять. У нього на перший план висувається механічне тлумачення реальності, жива чуттєвість перетворюється в нього на абстрактну чуттєвість геометра, світ - це геометричне місце точок, площин і тіл. Людина - це машина з природними властивостями. Держава це "Левіафан"- чудовисько, яке керує людськими долями. Свобода - це перш за все відсутність опору, а не "сутнісна сила" людини. Змістовною і діалектично спрямованою є філософія німецького філософа-ідеаліста Г.Лейбніца /1646-1716 рр./, великого математика і логіка. Якщо Ф.Бекон розробляв вчення про "одномірність" субстанції, Декарт - про "двомірність" /матеріальну і духовну/, то Лейбніц відстоював множинність субстанцій, які складаються з сукупності животворних атомів-монад. Всі монади рухомі і взаємопов'язані, підлягають богом встановленій гармонії. Як і багато інших філософів, він виступав за раціональне пояснення світу, вірив в існування вроджених ідей. Його нездійсненою мрією було намагання створити всезагальну людську логіку, яка могла б звільнити світ від конфліктів та не бажаних протиріч. Потрібно також зазначити, що матеріалістичні ідеї XVIII століття зустрічали великий опір з боку ідеалізму та релігії. В цей період починає розвиватись і посилюватись суб'єктивний ідеалізм. Найбільш відомими виразниками суб'єктивного ідеалізму цього

часу були два англійські мислителі - Берклі та Юм. Дж.Берклі /1684-1753 рр./ виступив з обґрунтуванням суб'єктивного ідеалізму. Він категорично відкидав існування матерії і стверджував, що речі існують по стільки, по скільки вони сприймаються почуттями. Весь світ, за Берклі, це комплекс відчуттів, які вкладені в нас богом. Цю ж суб'єктивно-ідеалістичну концепцію розвивав і Д.Юм /1711-1776 рр./, але іншим шляхом. Він стверджував, що людина не може вийти за межі своїх відчуттів і не може встановити, що лежить в основі речей - дух чи матерія, не може довести, що між предметами і явищами існує причинно-наслідковий зв'язок. Пізнання у Юма ґрунтується на основі пристосовництва до потоку явищ, до набуття певних звичок та інстинктів. Таким чином, філософія Юма є не стільки суб'єктивно-ідеалістичною, але й агностичною.

2.3. Філософія Просвітництва та метафізичний матеріалізм

Просвітництво - культурно-історичний термін /вперше використали Вольтер і Гердер/, що відбиває певну епоху розвитку людства, сутність якої полягає в широкому використанні розуму для суспільного прогресу. Просвітництво є продовженням гуманістичних тенденцій XIV - XV ст., але відрізняється більшим раціоналізмом і критичністю. Головним прагненням просвітників було знайти шляхом діяльності людського розуму природні принципи суспільного життя. З цієї точки зору було піддано гострій критиці всі наявні форми і відношення людей в сфері права, моралі, економіки, політики тощо. Під впливом просвітництва розпочались реформи в деяких країнах західної Європи, які сприяли створенню і розбудові громадянського суспільства.

Вважається, що Просвітництво виникло в Англії під впливом ідей Д.Локка /1632-1704 рр./, який створив вчення про державу, владу і право. Локк власне і розробив концепцію так званого громадянського суспільства, згідно з якою люди утворюють державу тому, що природний стан людини ненадійний. Мета утворення держави - збереження свободи і власності. Локк вперше висунув ідею про необхідність розподілу державної влади.

Французьке Просвітництво порушує проблему вдосконалення суспільства шляхом реформ. Велике значення мали твори Ш.Монтеск'є /1689-1755 рр./, зокрема його "Перські листи" та "Дух законів", де він методом порівняльного аналізу описує типи державного устрою. Загалом Монтеск'є висував ідею величезного значення географічного фактору /територія, клімат, родючість землі і т.п./ в розвитку суспільства. Але він не заперечував ролі способу життя, способу виробництва. Монтеск'є проголосив ідею загального миру.

Ф.Вольтер /1694-1778 рр./ в своїх творах "Кандід", "Філософський словник" та ін. висував ідеї, спрямовані проти феодалізму та кріпацтва, він боровся проти церкви, релігійної нетерпимості, фанатизму, деспотії. Вольтер - рішучий прибічник рівності громадян перед законом, але треба звернути увагу на те, що він вважав неминучим поділ людей на багатих і бідних. Певний час мислитель визнавав за можливе поліпшити життя людей за рахунок так званого "освіченого монарха", тобто вченого, розумного і справедливого царя чи імператора, але наприкінці свого життя схилився до того, що найкращим державним устроєм є республіка. Він залишився переконаним в неминучості суспільного прогресу.

Блискучий полеміст і талановитий письменник Ж.-Ж.Руссо /1712-1778 рр./ написав праці "Про суспільний договір", "Еміль, або про виховання" та інші, де торкається питань розвитку цивілізації, держави, моралі, розмірковує над проблемами соціальної нерівності та виховання. Критика ним наявних порядків відрізнялась яскравістю стилю і різкою силою слова. Взагалі Руссо помітно схиляється до насолоди і намагається уникнути страждань. Цивілізація, твердить він, псує людину, погіршує її природні якості саме завдяки своїй раціоналізованості, поміркованості. Розподіл праці, який має величезне значення для прогресу, не тільки благо, але й зло, оскільки людина втрачає

цілісність. Звідси вже крок до визнання проблеми відчуження людини в суспільстві. У вихованні Руссо спирався на чуття людини, звертався до її щирого серця. В цьому він вбачав можливість збереження і розвитку справді людських відносин у суспільстві. Він рішуче виступає проти соціальної нерівності, вимагає свободи і забезпечення повноти юридичних прав.

2.4. Французький матеріалізм XVIII ст.

Французький матеріалізм XVIII століття має багато спільного з філософією Просвітництва, але йому властиві й відмінні риси. Насамперед його відрізняє одностайно матеріалістична спрямованість в поглядах на природу. Матерія існує об'єктивно, пов'язана з рухом, вказував Ж.Ламетрі /1709-1751 рр./. Природа являє собою сукупність різних форм руху матеріальних часточок. За Гольбахом /1723-1789 рр./ існує рух матеріальних мас (атомів), а також енергетичний, матерія існує в просторі і в часі. Треба звернути увагу на те, що матерія тлумачиться в чисто механічному плані, тобто як сукупність часточок речовини /атомів/. Разом з тим, філософи заперечують будь-яку роль бога в існуванні і русі матерії. Французькі матеріалісти спробували вирішити питання про по-ходження свідомості, спираючись на принцип загальної чуттєвості матерії /гілозоїзму/. К.Ламетрі зробив спробу показати процес пос-тупового переходу від тварин до людини, показати їх схожість і відмінність. В трактаті "Людина-машина" Ламетрі розкриває погляд на людину як своєрідний механізм, машину, що подібна годинниковому механізму. Людину відрізняє від тварин, вважав він, лише більша кількість потреб і, зрештою, більша кількість розуму. П.Гольбах в своїй праці "Система природи" послідовно розвинув основні ідеї матеріалізму того часу. Він рішуче заперечує ідеї богослов'я, виступає проти ідеалізму. В природі, яка зводиться до роду атомів, діють механічні закони, що носять характер необхід-ності, отже, нема нічого випадкового. Зверніть увагу на те, що така позиція

зветься механічним детермінізмом, оскільки закони руху і саме рух ототожнюються тільки з однією його формою - рухом механічним. Отже, що механіцизм з необхідністю призводить до метафізичних позицій, оскільки все багатство руху зводиться до переміщення час-точок речовини. Це - спрощена, вузька картина світу. Але серед фран-цузьких матеріалістів Д.Дідро /1713-1784 рр./ дещо виходить за межі метафізичних позицій і стверджує елементи діалектики. В його погля-дах помітна схильність розглядати все як таке, що розвивається. Світ безперервно зароджується і вмирає, він ніколи не стоїть на міс-ці. Французькі матеріалісти висунули ряд цінних положень щодо суспільства, зокрема підкреслили роль людських потреб як могутньо-го джерела розвитку. Загальні інтереси обумовлюють зв'язки між людьми. К.Гельвецій /1715-1771 рр./ вказував на єдність особистого і суспільного інтересів. Людина - продукт, але разом з тим і су-б'єкт суспільних відносин, несе за них відповідальність. Вони та-кож наголошували на тому, що за допомогою розуму можна змінити лю-дину. Мислителі вказували, що не існує такого способу правління, який би можна було визнати ідеальним: концентрація влади веде по деспотії, безмежна свобода - до анархії, розподіл влади послаб-лює її. Єдиний можливий засіб поліпшення суспільства і особливо моралі - просвітництво, виховання.

3.1. Загальна характеристика філософії середньовіччя, основні етапи її розвитку

Якщо грецька філософія виросла на ґрунті античного рабовласницького суспільства, то філософія середньовіччя належить до епохи феодалізму /V-XV ст./. Особливості філософії середньовіччя. На відміну від грецької філософії, яка була зв'язана з язичницьким багатобожжям /політеїзмом/ філософська думка середніх віків ґрунтується на вірі в єдиного бога /монотеїзм/. В основі християнського монотеїзму лежать два важливі принципи: ідея божественного творення та ідея божественного одкровення. Обидві ці ідеї тісно пов'язані між собою і передбачають єдиного бога,

вираженого в людській особі. Ідея творення лежить в основі середньовічної антології, а ідея одкровення сосноюю теорії пізнання /через бога /. Звідси всебічна залежність середньовічної філософії від теології, а всіх середньовічних інститутів - від церкви. Середньовічне мислення за суттю є теоцентричне: реальністю, яка визначає все суще, є не природа, а бог. Світогляд в середньовічній філософії має назву креаціонізму від латинського слова "creatio" що означає творити. Вчення про буття. Згідно з християнським догматом, бог створив світ із нічого, створив актом своєї волі, внаслідок своєї всемогутності. У середньовічній філософії дійсним буттям може бути лише бог. Він вічний, незмінний, ні від чого не залежить і є джерелом усього сущого. На відміну від бога, створений світ не володіє такою самостійністю, тому що існує не завдяки собі, а завдяки богові. Звідси мінливість світу, його плинність і несамостійність. Проблема пізнання. Християнський бог недоступний для пізнання, але він розкриває себе людині і його відкриття явлено в священних текстах Біблії, тлумачення яких і є основним шляхом пізнання. Вивчення я денного писання привело до створення спеціального методу інтерпретації історичних текстів, який отримав назву герменевтика. Таким чином, знання про створений світ можна одержати тільки надприродним шляхом і ключем до такого пізнання є віра. В середньовічній філософії необхідно розрізняти буття та су тність пізнання тієї чи іншої речі починається з відповіді на такі запитання:

- 1/ Чи є річ?
- 2/ Що вона собою являє? Яка вона?
- 3/ Для чого вона існує?

Відповідь на перше запитання дає можливість з'ясувати існування речі. Відповівши на решту запитань, можна з'ясувати сутність речі. Цю проблему в середньовічній філософії розглядає Боецій. Згідно з його поглядами буття і сутність сходяться тільки в богові. Що ж стосується створеннях речей, то вони складні і буття та сутність в них не ототожнюється. Щоб та чи інша сутність одержала своє існування, вона повинна бути створена богом.

Проблема людини. На питання, що таке людина, середньовічні філософи давали різні відповіді: одна з них - це біблійське визначення сутності людини як "образу і подоби божої, існували й інші визначення: людина - це розумна тварина. Виходячи з цього, філософи середньовіччя ставили таке запитання: який початок переважає в людині - розумний чи тваринний?

Головною особливістю у вирішенні цього питання є подвійна оцінка людини. З одного боку, людина створена за "образом і подобою" божою і є царем природи. А цареві необхідні дві речі; по-перше, свобода та незалежність від зовнішнього впливу; по-друге, щоб було над ким царювати. І бог наділяє людину розумом, незалежною волею і здатністю міркувати та розрізняти добро і зло. Це і є сутність людини, образ божий в ній. А для того щоб людина була царем у світі, що складається із тілесних речей та істот, бог дає їй тіло і душу, як ознаку зв'язку з природою, над якою він царює. Як бачимо, в середньовічній філософії людина не є органічною часточкою космосу - вона неначебто вирвана із космічного природного життя і поставлена над ним. Вона вища від космосу і повинна бути царем природи, але через своє гріхопадіння, яке властиве їй, людина не володіє собою і повністю залежить від милосердя бога. Двоїстість становища людини - найважливіша риса .середньовічної антропології. Але слід зазначити, що людина середньовічного суспільства є насамперед духовна. Вона усвідомлює себе не просто "греком", "громадянином", "рабом", а насамперед одухотвореною /такою, що має душу/ істотою. Феодальна епоха - це не тільки "темні віки" у поступальному рухові людської цивілізації. Феодальні виробничі відносини забезпечують людині значно ширші можливості для активного впливу на навколишнє буття, зростання ролі духовного моменту порівняно з античними, Зв'язки, що включають індивіда у священні спільності, а такою є насамперед церква, мають винятково духовний .характер.

3.2. Філософія у Візантії

Візантійська культура становить собою неповторний сплав античних традицій зі стародавньою культурою народів, що її населяли - єгиптян, сирійців вірменів та інших народів Малої Азії і Закавказзя, племен Криму та арабів. Візантійці з великою повагою ставилися до науки та освіти. Візантійські філософи зберегли античне розуміння науки, об'єднавши всі наукові знання під іменем філософії. Найвпливовішим філософським напрямом був неоплатонізм. Його головні представники Плотін /205-270 рр./, Ямвлих /245-330 рр./ і Прокл /412-485 рр./.

Вчення про буття. Для неоплатоників світ являє собою ієрархічну систему, в якій кожний нижчий щабель зобов'язаний своїм існуванням вищому. На найвищій сходинці цієї "драбини" перебуває єдине - це бог, це благо, або те, що існує по той бік всього сущого, тобто в трансцендентальному світі. Єдине є причиною всякого буття. Все суще існує по стільки, по скільки воно наближається до єдиного. Другий щабель - це розум, це чисте буття, це ідеї, породжені єдиним. Третій - душа, вона уже не єдина; вона виступає як душа демонів, людей, тварин, рослин. Крім того, вона рухається, душа - джерело всякого руху. Ще нижче розташований четвертий щабель, на ньому знаходяться тіла. Згідно з поглядами неоплатоників душа виявляє найкращі свої якості; здатність мислити, гармонію вона одержує від розуму, а тіло завдяки душі одержує форму.

Візантійці з великою шаною ставилися до освіти і науки. Знаменитий візантійський богослов і філософ Іоанн Дамаскін /753 рік/ написав відому працю "Джерело знань", в якій є такі слова "Вчення - світло, неучтво - тьма". Дамаскін дав наукове визначення філософії, підкресливши важливість її рис:

- 1/ філософія є знання про природу сущого;
- 2/ філософія є знання божественних і людських справ, тобто всього видимого і невидимого;
- 3/ філософія є справа смерті;
- 4/ філософія уподібнення богові, а уподобатися богові можна трьома способами:
 - а) мудрістю, або знанням істинного блага;
 - б) справедливістю, яка передбачає рівний розподіл і неупередженість в судженнях;
 - в) благочестя, яке стоїть вище справедливості, бо вимагає відповідати добром на зло.

5/ Філософія - початок всіх мистецтв і наук; бо філософія - любов до мудрості. Оскільки істинна мудрість - це бог, то любов до бога і є справжня філософія. Вчення про людину. Людина в системі неоплатоників є поєднання божественного і самототожного розуму з мертвим, інертним тілом. Мета і сенс життя полягає у тому, щоб звільнити розум, дух від пут матерії і з'єднатися з єдиним розумом. З точки зору неоплатоників джерело усякого зла - матеріальне і тілесне; джерело блага - найвище знання, філософія.

Людина повинна навчитися мислити і підкоряти собі тіло шляхом вправ, аскези. Філософія неоплатоників Плотіна, Ямвліха, Прокла мала великий вплив на християнських мислителів Візантії. Найбільш значною фігурою серед них був Псевдо Діонісій Ареопагіт /У ст./, який виклав християнське віровчення в термінах та поняттях неоплатонізму. Твори Діонісія лягли в основу подальшого розвитку містичного напрямку в богослов'ї та філософії як Візантії, так і Заходу. Термінологія та аргументація неоплатоників використовується й іншими мислителями відбиті - Василем Кесарійським, Григорієм Назіанзіном, Григорієм Ніським. Починаючи з X-XI ст. в розвитку богословсько-філософської думки Візантії слід позначити дві тенденції; раціоналістично-догматичну і містично-етичну. Для першої характерним є інтерес до зовнішнього світу, його будови, а, отже до астрономії, котра у середньовічній свідомості тяжіла до астрології та пробуджувало інтерес до окультних наук і демонології, а також інтерес Ідніру до людського розуму, до логіки. Для раціоналістичної тенденції характерним є такий інтерес до історії філософії та політики. Друга тенденція - Ісихазм - знаходить свій вияв у творах монахів-аскетів - Іоана Лествічника і Григорія Палами. Вона зосереджувала свою увагу на внутрішньому світі людини і на практичних заходах щодо його удосконалення в дусі християнської етики. Грісихія -вміння досягати спокою, безмовності, відчуженості від конкретної реальності. Боротьба між містичним і раціоналістичним напрямками особливо загострилась у останні віки існування Візантійської імперії. Великої популярності в країні набуло вчення Палами, особливо у середнього та нижчого духовенства. Проти нього виступав Калабрійський філософ-гуманіст Варлаам /1290-1348 рр./, який захищав тезу про пріоритет розуму над вірою. В XIV-XV ст. гуманістично-реалістичний напрям в філософії

і науці набуває широкого розповсюдження у Візантії, в багатьох аспектах виявляючи спільність із західноєвропейським гуманізмом. Візантійська богословська та аскетична література багато в чому визначила склад та спрямованість Київської Русі. Найбільше це виявилось у виборі особливого типу православної релігії на Русі та введені князем Володимиром християнства /X ст./.

3.3. Основні напрями в середньовічній філософії /номіналізм та реалізм/

Однією з особливостей середньовічної філософії є боротьба між реалістами та номіналістами. Слід зазначити, що реалізм у його середньовічному розумінні не має нічого спільного з сучасним значенням цього терміна. Реалізм - це вчення, згідно з яким об'єктивна реальність /буття/ існує у вигляді лише загальних понять, або універсалій. Згідно з їх вченням, універсалії існують раніше від речей і незалежно від речей, являючи собою думки та ідеї божественного розуму. І тільки завдяки цьому людський розум має змогу пізнати сутність речей, бо ця сутність є не що інше, як загальне поняття. Зрозуміло, що для реалістів /Ансельм Кентерберійський /1033-1109 рр. та ін. / пізнання можливе лише за допомогою розуму, який має божественну природу.

Номіналізм. Термін "номіналізм" походить від латинського слова "nomen", що означає "ім'я". В протилежність середньовічному реалізмові, номіналісти вважали, що реально існують лише поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття /т.зв. універсалії/ - лише назви, знаки або імена, породжені людським мисленням. Основними представниками цього напрямку були: Д.Скот, І.Расцлін, У.Оккам. Крайні номіналісти, до яких належав Расцелін /XI -XII ст./, обґрунтовували думку про те, що загальні поняття - це тільки звуки людського голосу; реально існує лише одиничне, а загальне - тільки ілюзія, яка може існувати лише в людському розумі. Слід зазначити, що полеміка між реалізмом і номіналізмом почалася із суто теологічної проблеми про характер реальності "святої трійці". Реалізм наполягав на істотності, реальності, саме єдності триєдиного бога. Номіналізм

же справді реальними вважав "лики" /іпостасі/ трійці. Проте "проблема трійці" була лише зовнішньою формою, так би мовити "офіційним приводом", який в умовах середньовіччя мусив бути теологічного плану. Справжня проблема, що стала предметом гострої полеміки, була цілком філософською проблемою статусу реальності категорій загального і одиночного. Реалісти, говорячи про єдність "божественної трійці", обґрунтовували по суті об'єктивно-ідеалістичну тезу про незалежне від матеріально-чуттєвого світу існування ідеального /загальних понять, універсалій/. Щодо номіналістів, то вони, обґрунтовуючи реальність трійці, відстоювали реальне існування одиничного, окремих речей і явищ. З рештою це і призводило номіналізм до матеріалістичної тези про об'єктивну реальність матеріально-чуттєвого світу, що виступав у вигляді суми окремих речей.

Фома Аквінський /1125/26-1274 рр./ - один із найвидатніших представників середньовічної філософії, учень знаменитого теолога, філософа і природознавця Альберта Великого. Як і його вчитель, Фома Аквінський намагався обґрунтувати основні принципи християнської теології, спираючись на вчення Арістотеля. При цьому вчення Арістотеля було пристосоване таким чином, щоб воно не вступало у протиріччя з догматами церкви.

Вчення про буття. Під буттям Фома Аквінський розуміє християнського бога, який актом своєї волі створив світ і речі, що в ньому існують. З точки зору Ф.Аквінського існує чотири рівні буття.

Найнижчий рівень буття визначає зовнішню визначеність речей, сюди відносяться неорганічні стихії та мінерали.

На наступному рівні перебуває форма, яка являє собою кінцеву причину речей, тому їй притаманна доцільність, яку ще Арістотель назвав "рослинною душею" - це рослини.

Третій рівень - тварини. На всіх трьох рівнях форма по-різному входить в матерію. На четвертому рівні форма вже не залежить від матерії. Це дух, або розум, розумна душа, найвища із створеного сущого. В наслідок того, що душа не пов'язана з тілом, вона не гине зі смертю тіла. Тому розумна душа носить у Фоми Аквінського ім'я "самосущого". На відміну від неї, душі тварин не є самосущими і гинуть разом з загибеллю тіла.

Велику увагу приділяв Фома Аквінський розуму. Розум, за його розумінням, є найвища здібність, якою наділена людина і тому вона здатна розрізняти добро та зло. Практичний розум - це воля, що спрямована не на пізнання, а на діяльність, яка керує людськими вчинками і поведінкою. Вчення про людину. Це вчення Фоми Аквінського ґрунтується на уявленні про єдність душі і тіла в кожній особі. Душа нематеріальна і не субстанціальна, вона отримує свою завершеність тільки через зв'язки з тілом. Особистість для Фоми Аквінського є найблагороднішою у всій розумній природі. За Ф.Аквінським розум вищий від волі, але любов до бога набагато важливіша за пізнання його. Середньовічна філософія увійшла в історію філософської думки під назвою схоластики. Головна ознака схоластики полягає у тому, що вона свідомо розглядає себе як науку, поставлену на службу теології, як служницю теології. Проте, незважаючи на її абстрактну обмеженість та апологетизм, вона зробила крок вперед у розробці логіко-гносеологічної та етичної проблематики, яка є досить актуальною для сьогодення /напр., вчення про духовний світ людини/.

3.4. Загальна характеристика та світоглядні основи епохи Відродження

Починаючи з XV ст. в соціально-економічному і духовному житті Західної Європи відбувається ряд змін, які ознаменували початок нової епохи, котра увійшла в історію під назвою епохи Відродження. Ці зміни були пов'язані насамперед з процесом секуляризації /звільнення світського життя від релігії та церковних інститутів/ і відбувалися спочатку досить повільно і по-різному протікали у різних країнах Європи. Нова епоха утверджує відродження античної культури, античного способу життя, античного мислення, звідси і нова назва "Ренесанс", тобто "Відродження". В дійсності ренесансна людина і ренесансна культура та філософія суттєво відрізняються від античної. Хоч Відродження протиставляє себе середньовічному християнству, але воно виникає як інтеграція розвитку середньовічної культури, а тому несе в собі ще й такі риси, котрі не були притаманними античності.

Найважливішою характерною рисою світогляду епохи Відродження була орієнтація його на мистецтво, на свободу індивідуальних здібностей. Якщо середньовіччя було зорієнтоване на релігію тобто Відродження - це епоха художньо-естетична. Коли у центрі уваги античності було природно-космічне життя, а в середні віки - бог і священна ідея спасіння то в епоху Відродження в центрі уваги - людина. Тому філософське мислення цього періоду називають антропоцентристським.

3.5. Діалектика епохи Відродження

Процес формування нової буржуазної культури супроводжувався принциповою зміною світоглядних орієнтирів. Але на ранніх своїх етапах процес цей набуває своєрідної перехідної, компромісної форми. Буржуазний спосіб життя орієнтував на природу, природне буття як справжню реальність, але феодалські відносини, які продовжували на цей час бути панівними в суспільстві, як і раніше, а орієнтували на духовність, на бога, як на єдине істинне розуміння суті реальності. Протягом досить тривалого часу ці різні світоглядні установки не виявили своєї несумісності, тому конкретним об'єктом існування для ідеологів молодшої буржуазії виступає не природа, як така, а природна людина. Природна людина претендує на роль найвищої реальності, не принижуючи божественно-духовної реальності. Бог продовжує відігравати почесну роль творця світу, але поряд з ним заявляється людина. Формально вона залишається залежною від бога, бо створена ним, але будучи наділеною, на відміну від решти природи, здатністю творити і мислити, людина поруч з богом фактично починає відігравати роль істоти, співрівної богові.

Вчення про людину. Згідно з роздумами одного з гуманістів ХУ ст. Джованні Піко Міорндоли, Бог, створивши людину, поставив її в центрі Всесвіту і звернувся до неї зі словами про те, що не дасть людині ні визначеного місця на Землі, ні особистого образу, ні особливих зобов'язань, щоб місце, лице і обов'язки свої людина мала б за власним бажанням, згідно зі своєю волею і своїм рішенням. У Піко ми чуємо відлуння

вчень про людину, котрій бог дав свободу і волю, а людина повинна сама насамперед вирішити свою долю, знайти своє місце у цьому світі. Людина не просто природна істота, вона творець самої себе і цим відрізняється від інших природних істот. В міру того, як людина усвідомлює себе творцем свого життя і долі, вона стає безмежним хазяїном над природою. Такої сили і такої влади своєї над всім сущим людина не відчувала ні в античності, ні в середні віки. Людині тепер не потрібна милість божа, вона сама творець, а тому фігура художника - творця, архітектора скульптора, митця стає; Ренесансу.

Проблема діяльності. В епоху Відродження будь-яка діяльність чи то діяльність художника, скульптора, архітектора, чи інженера сприймається інакше, ніж в античності або в середні віки.

У стародавніх греків споглядання вважалось вищим від діяльності. В середні віки ставлення до діяльності змінюється. Християнство розглядає працю, як спокуту за гріхи, але вищою формою діяльності вважається те, що веде до спасіння душі. Душа де в чому схожа на споглядання: це молитва, богослужіння, читання священних книг. І тільки в епоху Відродження творча діяльність набував сакрального, тобто священного характеру. За допомогою цієї діяльності людина не просто задовольняє свої потреби вона творить новий світ, створює красу і творить найвище, що є у світі - саму себе. В епоху Відродження зростає цінність окремої людини. Тому не рідко ми зустрічаємо думку про те, що в цей час формується поняття особистості та індивідуальності. Поняття "особистість та індивідуальність" потрібно розрізняти. Індивідуальність - це категорія естетична, особистість - категорія морально-етична. Якщо ми розглядаємо людину з точки зору її відмінностей від інших людей, то в цьому випадку єдиним критерієм цінності може бути критерій оригінальності. Що я стосується особистості, то в ній головне - це здатність розпізнавати добро і зло і поводитись згідно з ним. Особистість передбачає також здатність нести відповідальність за свої вчинки.

3.6. Натурфілософія епохи Відродження

Вчення про природу. Пантеїзм. В епоху Відродження філософія знову звертається до вивчення природи. Але з розумінні природи, як і в тлумаченні людини в цей період, філософія має свою особливість. Ця особливість полягає у тому, що природа тлумачиться пантеїстично. В перекладі з грецької мови "пантеїзм" означає - "всебожжя". Християнський бог втрачає свій трансцендентальний, надприродний характер, він неначебто зливається з природою, а остання тим самим обожнюється і набуває рис, котрі не були їй притаманні в античності. Зростання промисловості, торгівлі, мореплавства, військової справи, тобто розвиток матеріального виробництва, обумовив розвиток техніки, природознавства, математики, механіки. Все це вимагало звільнення розуму від схоластики і повороту від суто логічної проблематики до природно наукового пізнання світу і людини. Виразниками цієї тенденції були найвизначніші мислителі епохи Відродження, спільним пафосом якої стала ідея гуманізму. Одним із характерних представників ренесансної філософії цього спрямування був Микола Кузанський /1401-1464 рр./. Аналіз його вчення дозволяє особливо яскраво побачити різниці між старогрецькою трактовкою буття і трактовкою буття в епоху Відродження.

Микола Кузанський, як і більшість філософів його часу, орієнтувався на традицію неоплатонізму. Однак при цьому він переосмислював вчення неоплатоників, починаючи з центрального для них поняття "єдиного". У Платона і неоплатоників, як ми знаємо, єдине характеризується-через протилежність "іншому", неєдиному. Цю точку зору поділяли піфагорійці та елеати, які протиставляли єдине множинності, границю безмежності. Кузанець, який поділяв принципи християнського монізму, заперечує античний дуалізм і заявляє, що "єдиному ніщо не протилежне". А звідси він робить характерний висновок: "єдине є все" - формула, яка звучить пантеїстично і прямо випереджає пантеїзм Джордано Бруно /1548-1600 рр./. Ця формула неприпустима для християнського теїзму, який принципово відрізняє творіння /"все"7 від творця /"єдиного"/; але що не менш важливо, вона відрізняється і

від концепції неоплатоників, які ніколи не ототожнювали "єдине" з "усім". Ось тут і проявляється. новий, виродженський підхід до проблем онтології. З твердження, що єдине не має протилежності, Кузанець робить висновок, що єдине тотожне з безмежністю, нескінченністю. Нескінченність - це те, більшим від чого ніщо не може бути. Кузанець тому називає її "максимумом", єдине ж - це "мінімум". Микола Куганський, таким чином, відкрив принцип збігу протилежностей максимуму і мінімуму. Щоб зробити більш наочним цей принцип, Кузанець звертається до математики, вказуючи, що при збільшенні радіуса кола до нескінченності, коло перетворюється на нескінченну пряму. У такого максимального кола діаметр стає тотожним колу, більше того, з колом сходиться не тільки діаметр, але й центр, а тим самим крапка /мінімум/ і нескінченна пряма /максимум/ становлять одне і те саме. Аналогічно відбувається з трикутником: якщо одна з його сторін нескінченна, то й інші дві також будуть нескінченні. Таким чином доводиться, що нескінченна лінія є і трикутник, і крапка, і коло. Отже єдність протилежностей є найважливішим методологічним принципом філософії Миколи Кузанського, що робить його одним і з родоначальників новоєвропейської діалектики. У Платона, одного з найвидатніших діалектиків античності, ми не знаходимо вчення про збіг протилежностей, оскільки для старогрецької філософії характерний дуалізм, протиставлення Ідеї /або форми/ і матерії, єдиного і нескінченного. Навпаки, у Кузанця місце єдиного займав поняття актуальної нескінченності, яка є, власне, поєднанням протилежностей - єдиного і безмежного. Проведене, хоч і не завжди послідовно, ототожнення єдиного з безмежним, як наслідок, потягло за собою перебудову принципів не лише античної філософії і середньовічної теології, але й античної середньовічної науки - математики і астрономії.

Ту роль, яку у греків відігравало неподільне /одиниця/, яке вносило міру меду як в суще в цілому, так і в кожний рід сутнього. У Кузанця виконує нескінченне - тепер на нього покладена функція бути мірою всього сущого. Якщо нескінченність стає мірою, то парадокс виявляється синонімом точного знання. І, насправді ось що впливало з прийнятих Кузанцем передумов: "... якщо одна нескінченна лінія складалася б з

безкінечного числа відрізків в одну п'ядь, а інша - з безкінечного числа відрізків в дві п'яді, вони все-таки з необхідністю були б рівні, оскільки нескінченність не може бути більшою від нескінченності". Як бачимо, перед нескінченністю всі кінцеві різниці зникають, і двійка став рівною одиниці, трійці і будь-якому іншому числу. В геометрії, як показує Микола Кузанський, все складається як і в арифметиці. Різницю раціональних та ірраціональних відношень, на якій трималась геометрія у греків, Кузанець проголошував як таку, що має значення лише для найнижчої розумової здібності розсудку, а не для розуму. Вся математика, включаючи арифметику, геометрію та астрономію, є за переконанням Кузанця, продукт діяльності розсудку; розсудок як раз і виражає свій основний принцип у вигляді заборони протиріччя, тобто заборони поєднувати протилежності. Микола Кузанський повертає нас до Зенона з його парадоксами нескінченності, з тією, однак, різницею, що Зенон бачив в парадоксах знаряддя руйнування неправильного знання, а Кузанець засіб створення знання істинного. Правда, саме це знання має особливий характер - воно є "навченим незнанням".

Теза про нескінченне вносить перетворення і в астрономію. Якщо в галузі арифметики і геометрії нескінченне як міра перетворює знання про кінцеві співвідношення на приблизні, то в астрономію ця нова міра вносить, крім того, ще й принцип відносності. І справді, оскільки точно визначити розміри та форму Всесвіту можна лише через відношення його до нескінченності, то в ньому не можуть бути різні центр і коло. Роздуми Кузанця допомагають зрозуміти зв'язок між філософською категорією єдиного і космологічним висновком древніх про наявність центру світу, а тим самим - про його кінець. Здійснене ним ототожнення єдиного з нескінченним руйнує ту картину космосу, а якої виходили не тільки Платон і Арістотель, а й Птолемей та Архімед. Для античної науки і більшості представників античної філософії космос був дуже великим, але кінцевим тілом. А ознака кінцевості тіла - це можливість розрізнити в ньому центр і периферію, "початок" і "кінець". Згідно з Кузанцем, центр і коло космосу - це бог, а тому, хоч світ не нескінченний, його неможливо уявити кінцевим, оскільки у нього не має меж, в яких він був би замкнений. Філософські погляди кардинала католицької церкви Миколи Кузанського іноді порівнюють з дволиким

Янусом, один бік якого звернений до схоластики, а другий - до майбутньої філософської класики XVII ст. Під це порівняння певною мірою підпадає вся філософія XV-XVI ст.

Сутність епохи Відродження характеризується не тільки підйомом престижу людини, але й корінною зміною в світогляді. На зміну аристотельсько-біблійському світогляду про те, що центром Всесвіту є Земля /геоцентрична система/ приходить геліоцентрична система /в центрі - Сонце, а Земля - зовнішня планета/. Автором цієї концепції був знаменитий польський вчений М.Коперник /XVI ст./, який фактично зробив революційний переворот в світорозумінні, його вчення розглядається як початок звільнення природознавства від теології /Енгельс/. На захист вчення М.Коперника виступив італійський вчений філософ Г.Галілей /1564-1642 рр./, який як єретик переслідувався інквізицією. Далі від Коперника в світорозумінні пішов італійський вчений філософ Д.Бруно /1548-1600 рр./ що проголосив гіпотезу про існування можливості світів, за що жорстоко був покараний інквізицією - прилюдно спалений. В Київській Русі вчення М.Коперніка, Г.Галілея та Дж.Бруно широко пропагувалося в Києво-Могилянській академії та морських школах /Ф.Прокопович та ін./

Із сказаного раніше можна зробити висновок про те, що філософська думка епохи Відродження створила надійні основи в подальшому поступі наукової революції та розвитку філософії Нового часу /XVII-XVIII ст./.

3.7. Реформація , її ідеї

Ренесансні гуманістичні ідеї спершу не викликали негативної реакції з боку офіційних представників католицької церкви. Ситуація різко змінюється після того, як у XVI ст. Відродження обертається феноменом Реформації.

М.Лютер (1483-1548) піддав критиці офіційну католицьку доктрину. Його позиція виходила з ідей містичного пантеїзму Майстера Екхарта, августиансько-платонічних уподобань та ренесансного критицизму Еразма Роттердамського. М.Лютер закликав повернутися до первісної "чистоти" християнського вчення, відкинути всі пізніші нашарування у вигляді панських бул і декретів. Висуваючи тезу про загальне "священство", він робив непотрібним духовенство, пропонуючи "прямий", індивідуальний шлях кожного віруючого до Бога. М.Лютер наполягає на ірраціональному характері релігійного знання, роблячи тим самим принципово неправомірною будь-яку спробу "світської" його критики. Він переклав Біблію німецькою мовою, зробивши тим самим її зміст ближчим і зрозумілішим основній масі віруючих німців. Реформа М.Лютера позбавила церкву політичного панування, підпорядкувала її світській владі.

Ж.Кальвін (1509-1564) був автором іншого, більш радикального варіанту Реформації. Від лютеранства кальвінізм відрізнявся більш категоричним містицизмом та ірраціоналізмом. Як вчив Ж.Кальвін, Христос своєю жертвою на хресті обрав до спасіння не все людство, а лише якусь його певну частину. Причому критерії "обраності" цілком ірраціональні. Тому, як він каже, "званих багато, а обраних мало". Проте саме внаслідок ірраціонального характеру божественного вибору обранцем може вважати себе кожний.

Реформація за своїм ідейним змістом була типово ренесансним феноменом. Водночас вона істотно відрізняється від гуманістичної традиції Відродження репресивними заходами Контрреформації. Лютеранський монізм у своєму запереченні автономії людської істоти, її свободи збігається з натуралістичним монізмом пізнього Відродження, який так само заперечує автономію людського ества. Недаремно своє продовження лютеранський монізм, який утверджував існування одного Бога і божественної природи, знаходить у німецькому ідеалістичному монізмі XIX ст., а натуралістичний монізм - у матеріалістичному механічному світогляді Нового часу.